

RYSZARD KAPUSCINSKI –
IHMISYYDEN JA KULTTUURIEN VÄLITTÄJÄ

Erkki Toivanen

Forum Polonia, 12.4.2007

Ryszard the Lionheart – Ryszard Leijonamieli – oli otsikkona kuusi vuotta sitten kun The Observer-lehdessä julkaistiin Kapuscinskin haastattelu. Lehden toimittaja Tim Adams oli käynyt tapaamassa häntä Varsovassa. Artikkelin jäi pysyvästi mieleeni. Ehkä siksi, että pari vuotta aikaisemmin toinen suuresti ihailemani lehtimieskirjailija, Adam Michnik – merkittävä eurooppalainen ja suuri patriootti, Gazeta Wyborcza-lehden päätoimittaja - oli kertonut Kapuscinskin merkityksestä maanmiehille.

Keskustellessamme journalismin osuudesta Puolan väestön nousuun vastustamaan Neuvostoliiton ja kommunismin kuristusotetta. Michnik muistutti kuinka merkittävä vaikutus Kapuscinskin teoksilla 'Keisari' ja 'Shaahi' oli ollut Solidarnosz-liikkeen kehittymiseen. Puolalaiset tiesivät mistä Kapuscinski kirjoitti, kun hän kuvasi Haile Selassien hovien Etiopiassa tai Iranin shaahin vallankäyttöä. He tunnistivat helposti omat tyranninsä ja heidän hovit. Kirjailijahan oli sittemmin mukana raportoimassa maanmiehilleen vastarintaan nousseiden telakkatyöläisten ajatuksia Gdanskissa 1980.

Tulin maininneeksi Michnikille, että oma Afrikan-tuntemukseni perustuu paljolti puolalaisten kirjailijoiden teoksiin: 8-vuotiaana koululaisena olin uppoutunut Henryk Sienkiewiczin kirjaan 'Erämaan halki' (W pustyni i w puszczy), seikkaillut teini-ikäisenä Joseph Conradin eli Josef Korzeniowskin Lordi Jimin mukana ja päätyntä hänen opastamaan pimeyden sydämeen, Kongoon. BBC:n toimittajana olin Lontoossa tutkinut Bronislaw Malinowskin teoksia Afrikan yhteisöjen kulttuureista. Michnik arveli, että ehkä kaukomatkojen ja etäisten mantereiden houkutus oli ollut vahvinta siellä, missä oli eletty eristyksissä. Toisin kuin Atlantin tai Välimeren rantojen asukkaat, puolalaiset olivat kasvaneet mantereiden sisällä, Saksan, Venäjän ja Itävallan välisessä ahdingossa. Oliko ihme jos he halusivat päästä maailmalle ja -merten taakse kerran matkattuaan - näkivät asiat toisin kuin Atlantin rannoilta imperiumeja rakentamaan lähteneet eurooppalaiset. Hampuri ja Trieste olivat olleet Mittel-Europan henkireikini. Rautaesirippu telkesi nekin viideksi vuosikymmeneksi.

Koulupoikana Ryszard oli tosin saanut sieraimiinsa Afrikan tuoksun jo kauppias Kanzmanin siirtomaatavaraliikkeessä Pinskissä, takapajuksen syrjäseudun vaatimattomassa pikkukaupungissa. Kaupassa tuoksui kaneli ja kaakao, manteli ja muskotti. Etäisten tuoksujen tenho houkutteli mutta Afrikan-tuntija ja -tutkija Kapuscinskista tuli sattumien kautta. Sattumilla oli satoa mitä korjata – ennen muuta nuoren Ryszardin uteliaisuus, halu oppia ja tahto kyseenalaistaa näkemänsä.

Varsovalaislehden reporterina uransa aloittanut Kapu oli takertunut turhan hanakasti ja liian rehellisesti järjestelmän epäkohtiin. Hänen uskonsa kommunismin oli alkanut rakoilla. Siksi 24-vuotias lahjakas journalisti passitettiin Puolan uutistoimiston PAP'in ainoana ulkomaankirjeenvaihtajana maailmalle, ensiksi Intiaan. Hän kertoo tullessaan kuin toiselle planeetalle: Asukkaiden puheesta hän ei saanut selvää, koska ei ymmärtänyt puhuttua englantia. Hän osti kaupasta englanninkielisen pokkarin ja pienen sanakirjan, sulkeutui hotellihuoneeseen ja luki kirjan sana sanalta. Se oli Ernest Hemingwayn 'Kenelle kellot soivat'. Sen sivuilta avautui englanninkielinen ja sotakirjeenvaihtaja-kirjailija Hemingwayn tiivis, mutta rikas ilmaisu. Edessä oli vielä suurempi urakka: Perehtyminen Intian historiaan ja kulttuuriin.

Afrikkaan Kapu saapui 1958. Edellisenä vuonna Ghana oli itsenäistynyt ensimmäisenä Britannian Afrikan alusmaista. Siksi hänet oli lähetetty Accraan tutustumaan maan oloihin ja sen johtajan Kwame Nkrumah'n aikeisiin. Ne kiinnostivat vaikutuspiiriään laajentamaan pyrkivää Neuvostoliittoa 'muutosten tuulen' puhaltaessa yli mantereen ja siirtomaiden itsenäistyessä toinen toisensa jälkeen.. Seitsemäntoista Afrikan maata itsenäistyi vuoden 1960 aikana. Se työllisti kirjeenvaihtajan. Kapu oli seurannut Afrikan itsenäisyysmiesten nousua kansojensa johtoon Alkoi raportointi uusien valtioiden kehityksestä, taantumisesta ja rappiosta.

Kapuscinski suhtautui ammattiinsa tutkimusmatkailijana. Hän halusi kokea ja tuntea asiat yksin, ilman matkaseuraa – saatikka lehtimiesryhmän jäsenenä tai loistohotellien asukkina. Kun uutistapahtuma oli ohitse ja maassa palattu arkeen, hän jäi perehtymään paikallisiin oloihin. Hän matkusti busseilla, söi, nukkui ja eli paikallisten asukkaiden kanssa ja heidän ehdoillaan. Hän samaistui afrikkalaisiin, eläytyi heidän elämäänsä. Lagosissa hän vuokrasi asunnokseen huoneen hökkelikylästä, Sahelin kuivuudessa hänen ravintonaan oli sama riisiannos kuin kyläläisillä. Afrikasta tuli hänen teostensa päähenkilö, hänestä 'reppujournalisti'.

Kapuscinskia ei ollut alun alkaen tyydyttänyt raportointi Afrikan 50 maan tapahtumista uutiskirjeenvaihtajana. Uutissähkeisiin riitti pintatieto. Mutta tieto oli hänelle vain väline syvemmälle – ymmärrykseen. Ymmärryksen hän kirjasi kirjoihinsa. Ne hän sanoi kirjoittaneensa itseään varten. Ne olivat se *silva rerum*, kokemusten viidakko, johon hän oli tutustunut kirjaimellisesti kantapään kautta ja johon hän opasti lukijan. Se ei ollut enää journalismia, vaan kirjallisuutta käsitteen ylevässä merkityksessä – olkoonkin ettei Kapuscinski irrottanut todellisuudesta fiktion. Todellisuuteen tiukasti sidottu dokumentti- ja uutisteksti jättävät meidät yleensä sivullisiksi, tarkkailijoiksi. Sen sijaan Kapun onnistui välittää lukijalle enemmän, tunteita ja tunnelmaa. Niiden varassa tämä saattaa samaistua ihmisiin ja eläytyä tilanteisiin.

Kirjoihinsa Kapu tiivistä sen minkä oli sisäistänyt omakohtaisista kokemuksista ja lukenut historiasta, kansatieteestä, runoista ja romaaneista. 'Maailma on niin suuri, niin vaikea sanoin kuvattavaksi', hän tunnusti. Mutta kirjoissaan hänen onnistui luoda meille mieliinpainuva muotokuva Afrikasta, sen kulttuurien kirjosta, elämäntavasta, olemuksesta – Afrikan hengestä. Siihen tarvittiin – hänen omien sanojensa mukaan – intoa, nöyryyttä ja lähetyssaarnaajan hulluutta. 'Jos olisin asunut Hiltoneissa tai Sheratoneissa, en olisi koskaan tullut kirjoittaneeksi kirjojani'. Siinä ilmastoimattomassa Afrikassa, jossa hän matkusti, hän kertoo kärsineensä kaikki trooppiset taudit – aidsia lukuunottamatta. Vaarallisimmat hetket hän oli kokenut sairaana ja kuoleman pelossa, etäällä sairaaloista ja lääkäreistä. 'Länsimaisessa kulttuurissa kysymys kuolemasta ja elämästä on avainasemassa. Mutta on seutuja joissa sillä ei ole merkitystä. Sairastuminen on aina hengenvaarallista. En ole vielä tavannut ketään joka ei niitä seutuja pelkäisi'. Niiden rinnalla 27 vallankumousta, sisällissodat ja selkkaukset olivat olleet lopultakin vähemmän pelottavia.

Kapuscinskillä oli taito opastaa meidät ymmärtämään meille vieraiden kulttuurien perusarvoja usein yksinkertaisen tarinan kautta. Muutamalla lauseella hän taikoi tarinasta esiin ihmisyyden ja ihmisyyden ykseyden. Hän ei yleistänyt. Hän sai lukijan oivaltamaan laajempia yhteyksiä lähtemällä liikkeelle tavanomaisista, arkipäiväisistä yksityiskohdista.

Omien sanojensa mukaan hän oli kulttuurien tulkki. Tulkki ei tuomitse, ei tyrkytä omia käsityksiään. Hän hyväksyy ihmiset ja todellisuuden sellaisina kuin ne näkee ja kuulee. Hänen tehtävänsä on ilmaista näkemänsä, kuulemansa ja kokemansa sanoilla ja tavalla, jonka vastaanottaja ymmärtää.

Kapuscinski oli suuri humanisti. Hän vihasi vääryyttä ja epäoikeudenmukaisuutta, mutta valveutuneena rationalistina ei antanut vihan sokaista itseään. Samalla hän vältti lännen asukkaille luonteenomaisen sääliittelyn ja nälän ja kurjuuden meissä herättämän tunteilun. Hän ei liioin hakenut pakopaikkaa syyllisyydentunnosta. Hän ei erehtynyt esiintymään pelastajana tai saarnaamaan moraalia. Hän oli ottanut tehtäväkseen toimia aikakautensa kronikoitsijana. Siksi hän eläytyi kuvaamaan despootteja ja tyranneja ja heidän uhrejaan näiden omasta näkökulmasta. Hän selosti vallankaappauksia ja selkkauksia, kurjuutta ja puutetta yhtä tyynesti kuin sitä saamattomuutta ja sokeutta, joka sallii vääryyden ja sorron jatkaa. Hän saavutti poikkeuksellisen aseman yhtenä aikamme harvoista moraalisisista auktoriteeteista, koska hänellä oli taito tehdä se tavalla, joka havahdutti ja kosketti.

Kotimaassaan hänestä oli tullut suosittu ja arvostettu, kirjailijoista luetuin. Hänen kirjansa olivat bestsellereitä kautta maailman. Kun kävin viime kuussa kirjakaupassani Lontoon Piccadillyllä ostamassa uuden kappaleen *Keisaria*, siellä oli esillä hänen koko tuotantonsa. Pääteoksista on otettu kymmeniä painoksia. Ja kirjakauppias muisteli Kapun käyntejä ostoksilla – yksi tämän kirjastoistahan oli Oxfordissa. Siellä minullakin oli ollut tilaisuus tervehtiä – tosin sain kätellä - Kapuscinskia, kun Neuvostoliiton sortuessa 1989 olin haastattelemassa asiantuntijoita. Lyhyt tapaaminen jätti vaikutelman ystävällisestä, vaatimattomasta miehestä, joka oli omaksunut myös yliopistokaupungin kodikseen ja eläytynyt osaksi sen filosofoivaa, ajatonta ilmapiiriä.

Kapuscinskin filosofisesta testamentista kuulemme hetken kuluttua enemmän. Viime vuosina hän kiinnitti lukijoittensa huomion kasvihuoneilimiöön, ympäristötuhoihin ja globalisaation haasteisiin. Hän varoitti meitä uppoutumasta ratkomaan omia kansallisia ja alueellisia ongelmiamme. Vakavimmat vaarat ovat yhteisiä koko ihmiskunnalle, planetaarisia. Siksi häntä pelotti globalisaation rinnalla alkanut pirstoutuminen. Hän muistutti että englanninkielen taitoinen toimittaja saattoi vaihtaa ajatuksia kenen tahansa merkittävän poliitikon kanssa vielä 40 vuotta sitten. Nyt monissa osissa maailmaa hallitusten ja armeijoiden johtajat eivät osaa vieraita kieliä eivätkä ole edes kiinnostuneita muusta maailmasta. Afrikkaan on syntynyt uusia pimeyden sydämiä – Zimbabwe, Somalia, Darfur, Ruanda, Liberia....

Toisaalta Kapuscinski varoitti interventioita suunnittelevia demokratioita yrityksistä istuttaa vieraita malleja ja arvoja toisiin kulttuureihin. Kun torjuntareaktio alkaa, se etenee vastustamattomalla voimalla ja tuhoisin seurauksin. Niin oli käynyt shaahin yritykselle ajanmukaistaa ja länsimaistaa Iran. Meillä on silmiemme edessä uusia esimerkkejä – ja ilmeisesti lisää tulossa. Kapu hyväksyi käsityksen, että kulttuurit ovat verrattavissa pinnanmuodostukseen, sivilisaatiot kasvillisuuteen. Kasveja voidaan siirtää maaperästä toiseen, ne joko viihtyvät tai surkastuvat uudessa ympäristössä. Niistä päästään eroon kirkemällä. Sen sijaan vain hidus eroosio muuttaa maaperää, jos ollenkaan. Kestävä kehitys voi tapahtua vain omaehtoisesti. Se viisaus näyttäisi unohtuneen joiltakin poliittisista unionia havittelevilta eurooppalaisiltakin.

Ryszard Kapuscinski kuuluu siihen harvalukaiseen lehtimieskirjailijoiden joukkoon, jota meidän ammattikuntamme voi varauksetta pitää esikuvana. Kaupallisen tiedonvälityksen pinnallistuminen ja viihteellistyminen 'infotainmentiksi' ja julkisen palvelun etiikan hämärtyminen sen lähdettyä kilpailemaan yleisömääristä ja torjuessa vakavan journalismin 'elitistisenä' on nähdäkseni tulevaisuuden uhkista vakavin. Olemme hukkumassa pirstaletietoon, internetin informaatiotsunamiin. Tiedonjonon sammuttaminen on samalla vaikeutunut. Ulkomaankirjeenvaihtajan tehtävänä oli asemamaan kulttuurin sisäistäneenä seuloa akanat jyvistä ja vastata kysymykseen 'miksi?' Myös Kapuscinski kiinnitti huomion siihen, että kansainvälisiä kysymyksiä käsittelevät ohjelmat katoavat televisiosta, ulkomaankirjeenvaihtajat irtisanotaan kustannussyistä. (Olin Yleisradion viimeinen vakinainen kirjeenvaihtaja Pariisissa ja Lontoossa). Muutaman päivän komennukselle lähetetyt 'laskuvarjojournalistit' ovat tulleet reppujournalistien tilalle, ensivaikutelmat saavat liian usein korvata tiedon ja ymmärryksen - juuri nyt kun ymmärryksen ja oikean tiedon tarve on yhdentyneen Euroopan ja globalisoituneen maapalleron asukkaille elinehto. Onko meillä varaa jättää ymmärrys jälleen kerran pienen eliitin omaisuudeksi?

Globaalit ongelmat edellyttävät globaalia tietoa ja globaalia ymmärrystä. Vain siihen voi kerran perustua globaali yhteisvastuun tunne. Ilman sitä ihmiskunta ei kykene vastaamaan sen edessä oleviin yhteisiin haasteisiin.

Siksi meidän ei tule unohtaa Ryszard Leijonamieltä!